

BUXORO – ILM-FAN VA MADANIYATNING JAHONSHUMUL MARKAZI

Dilova Nargiza Gaybullayevna

Buxoro davlat universiteti, Pedagogika kafedrasi professori, p.f.d.(DSc)

Annotatsiya. Mazkur ilmiy maqolada Buxoro shahrining ilm-fan va madaniyat markazi sifatidagi tarixiy oʻrni va ahamiyati tahlil qilinadi. Buxoroning fan va madaniyatining rivojlanishiga qoʻshgan beqiyos hissasi, jahon ilm-fani taraqqiyotiga taʼsir etgan buyuk allomalarning hayoti va ijodi, shaharning madaniy merosi va bugungi kundagi ahamiyati yoritiladi hamda Buxoroning ilm taraqqiyotidagi jahon sivilizatsiyasining eng muhim markazlaridan biri sifatidagi rolini belgilovchi omillar koʻrib chiqiladi.

Kalit soʻzlar: Buxoro, ilm-fan, madaniyat, allomalar, islom sivilizatsiyasi, tarix, meros, madrasalar, kutubxonalar, islom arxitekturası, tasavvuf.

Аннотация. В данной научной статье анализируется историческое место и значение города Бухары как центра науки и культуры. Будет освещен неоценимый вклад Бухары в развитие науки и культуры, жизнь и творчество великих ученых, повлиявших на развитие мировой науки, культурное наследие города и его значение сегодня, а также будут рассмотрены факторы, определяющие роль Бухары как одного из важнейших центров мировой цивилизации в развитии науки.

Ключевые слова: Бухара, наука, культура, ученые, исламская цивилизация, история, наследие, медресе, библиотеки, исламская архитектура, мистика.

Annotation. This scientific article analyzes the historical role and significance of Bukhara as a center of Science and culture. The outstanding contribution to the development of Science and culture of Bukhara, the life and work of the great allomas that influenced the development of World Science, the cultural heritage of the city and its significance today are highlighted, and the factors determining Bukhara's role in the development of science as one of the most important centers of world civilization are considered.

Keywords: Bukhara, science, culture, allomas, Islamic civilization, history, heritage, madrasas, libraries, Islamic architecture, mysticism.

Kirish. Buxoro – Markaziy Osiyoning gavhari, ming yillar davomida ilm-fan va madaniyat markazi sifatida shakllangan shahar. Islom dinining keng tarqalishi bilan Buxoro Islom olamining muhim ma'naviy va intellektual markazlaridan biriga aylandi. Bu yerda islom ilm-fani, madaniyati va san'ati yuksak darajaga ko'tarildi, jahon sivilizatsiyasiga bebaho hissa qo'shgan buyuk allomalar yetishib chiqdi. Mazkur maqola Buxoroning Islom ilm-fani va madaniyati markazi sifatidagi o'rnini ilmiy jihatdan tahlil qilishga qaratilgan.

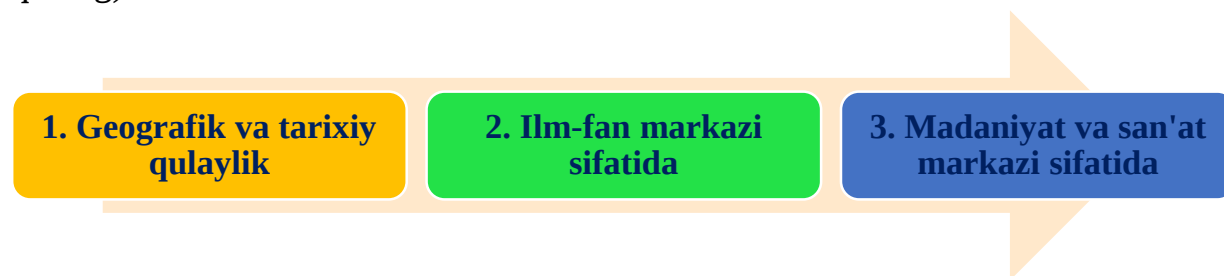
Mamlakatimizda inson qadrini yuksaltirish, sog'lom dunyoqarash va milliy tarbiya tizimini ishlab chiqishga, ta'lim va tarbiyani taraqqiyot drayveriga aylantirish, mafkuraviy xurujlarga qarshi milliy g'oya asosida birgalikda kurashish sohasida islohotlar olib borilmoqda. "Yangi O'zbekiston mafkurasi – ezgulik, odamiylik, insonparvarlik g'oyasidir. Biz mafkura deganda, avvalo, fikr tarbiyasini, jamiyatda milliy va umuminsoniy qadriyatlar barqarorligini tasavvur qilamiz. Ma'naviy qadriyatlarimizni asrab-avaylash va rivojlantirish, shu asosda yosh avlodni ezgulik, umuminsoniy g'oyalar ruhida voyaga yetkazish, ularda xalqimizning ma'naviy va ma'rifiy ideallariga yot bo'lgan zararli ta'sirlarga qarshi immunitetini kuchaytirish masalasi bugun har qachongidan ham dolzarbdir"¹.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158- son "O'zbekiston – 2030" strategiyasi to'g'risida", 2022-yil 28-yanvardagi PF-60- son "2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida", 2020-yil 6-noyabrdagi PF-6108-sonli "O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish choratadbirlari to'g'risida" farmonlari, 2018-yil 14-avgustdagi PQ-3907-son "Yoshlarni ma'naviy-axloqiy va jismoniy barkamol etib tarbiyalash, ularga ta'lim-tarbiya berish tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish chora-tadbirlari to'g'risida", 2021-yil 26-martdagi PQ-5040-son "Ma'naviy-ma'rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida", shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 18-yanvardagi 23-son "O'zbekistonda yoshlarga oid davlat siyosatini 2025-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi kabilarda mavzuga oid vazifalar ijrosini ta'minlash bo'yicha tegishli chora-tadbirlar rejasi belgilab berilgan.

Buxoro azaldan ilm-fan, madaniyat, san'at va ma'rifatning yorqin markazlaridan biri bo'lib kelgan. Uning bu maqomi tarixiy, geografik va ma'naviy jihatdan chuqur

¹ Mirziyoyev Sh.M. Hozirgi zamon va Yangi O'zbekiston. –Toshkent: "O'zbekiston", 2024. –B.262

ildizlarga ega. Ushbu ilmiy asoslar bir qator jihatlarni belgilab beradi (1-rasmga qarang).

1-rasm. Buxoroning ilm-fan sohasidagi asosiy markazlari

Ushbu ilm-fan markazlarining tarixiy, geografik va ma'naviy jihatdan chuqur ildizlari quyidagicha ilmiy izohlandi:

1. Geografik va tarixiy qulaylik:

- Buyuk Ipak Yo'lining Chorrahasi: Buxoro Buyuk Ipak Yo'lining asosiy chorrahalaridan birida joylashganligi tufayli turli sivilizatsiyalar, g'oyalar, bilimlar va madaniyatlar almashinadigan markazga aylangan. Bu holat shaharda bilim va san'atning rivojlanishi uchun zamin yaratgan.

- Qadimgi ildizlar: Shaharning tarixi ming yilliklarga borib taqaladi. Uning boy tarixi davomida ko'plab olimlar, shoirlar, san'atkorlar va mutafakkirlarning vataniga aylangan.

2. Ilm-fan markazi sifatida:

- Madrasalar va kutubxonalar: Buxoro Islom sivilizatsiyasining "Oltin davri"da eng yirik ta'lim va ilm markazlaridan biri bo'lgan. Shaharda yuzlab madrasalar (masalan, Mir-i-Arab, Ulug'bek madrasalari) faoliyat yuritib, tibbiyot, matematika, astronomiya, falsafa, fiqh va ilohiyot kabi fanlar chuqur o'rganilgan. Buxoro kutubxonalari boyligi bilan mashhur bo'lgan, ularda minglab noyob qo'lyozmalar saqlangan.

- Buyuk olimlar va mutafakkirlar beshigi: Abu Ali ibn Sino (Avitsenna): Tibbiyot, falsafa, fizika, kimyo va astronomiya sohalarida ulkan kashfiyotlar qilgan, asarlari asrlar davomida Yevropa universitetlarida darslik sifatida o'qitilgan. Imom Buxoriy: Hadis ilmining sultoni hisoblangan, "Al-Jome' as-Sahih" asari Qur'ondan keyingi ikkinchi muqaddas kitob sanaladi.

Buxoroda o'zining ilm – ma'rifat sohasidagi ilmiy asarlari bilan nom qozongan allomalar: Abu Hafs Kabir Buxoriy - Hanafiy mazhabining mashhur faqihlaridan biri; Narshaxiy - "Buxoro tarixi" asari bilan mashhur bo'lgan buyuk tarixchi; Rudakiy - Fors-

tojik mumtoz adabiyotining asoschilaridan biri; "Sharq shoirlarining otasi" nomi bilan tanilgan; Bahouddin Naqshband - Naqshbandiya tariqatining asoschisi, islom olamida katta hurmatga sazovor bo'lgan buyuk so'fiylar shular jumlasidandir.

3. Madaniyat va san'at markazi sifatida:

- Me'morchilik: Buxoro o'ziga xos me'morchilik maktabiga ega bo'lgan. Somoniylar maqbarasi, Poi Kalon majmuasi (Kalon minora, Kalon masjidi, Mir-i-Arab madrasasi), Labi Hovuz majmuasi, Chor Minor madrasasi kabi asrlar sinovidan o'tgan me'moriy obidalar jahon me'morchiligining durdonasi hisoblanadi.

- Amaliy san'at: Zardo'zlik, kulolchilik, misgarlik, yog'och o'ymakorligi, gilamdo'zlik kabi amaliy san'at turlari Buxoroda yuksak darajada rivojlangan. Bu hunarmandchilik turlari orqali noyob va bezakli buyumlar yaratilgan.

- Adabiyot va musiqa: Shaharda adabiyot, xususan, she'riyat va nasr keng rivojlangan. Musiqa san'ati ham gullab-yashnagan, maqom san'ati rivojlanishiga Buxoroning hissasi katta.

Ma'naviyat va ma'rifat: Buxoro islom olamining muqaddas shaharlaridan biri, "Islomning Tayanchi" ("Qubbatul Islom") deb atalgan. Yetti Pir ziyoratgohlari shaharning ma'naviy ahamiyatini yanada oshiradi.

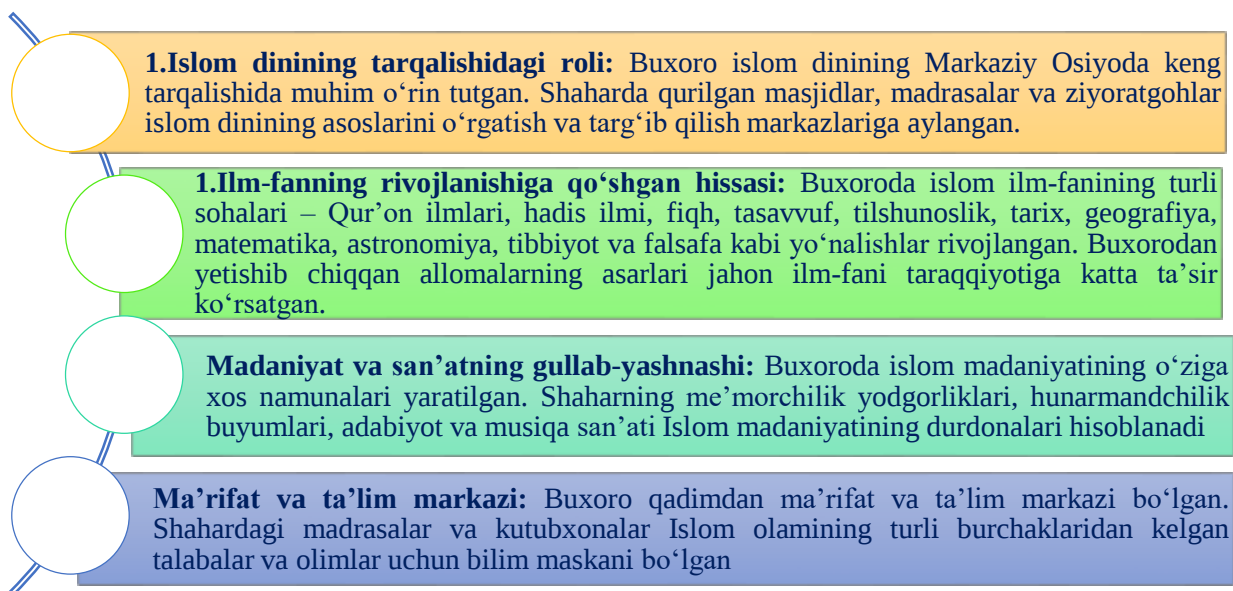
Qadimdan Buxoroda ilm olishga, ma'rifatga intilish jamiyatda yuksak qadriyat sifatida qadrlangan. Bu nazariyaga ko'ra, ota-onalarning farzandlarini madrasalarga berish istagi, ulamolarning jamiyatdagi yuksak mavqei, ilmiy bahslarning keng tarqalganligi ilm-ma'rifat rivojiga mustahkam zamin yaratgan. Ushbu tahlillar mazkur mavzuni quyidagi nazariy yo'nalishlar asosida o'rganish zaruratini ta'minlaydi:

"Islom Renessansi" yoki "Oltin asr" nazariyasi: Buxoro, xaddi sinagandek, X-XII asrlarda (ba'zi manbalarda IX-XIII asrlar) Islom olamida ilm-fan, san'at va falsafaning gullab-yashnagan davri – "Islom Renessansi"ning asosiy markazlaridan biri sifatida qaraldi. Bu nazariyaga ko'ra, Buxoro Sharq va G'arb o'rtasidagi intellektual ko'pri vazifasini bajargan, qadimgi Yunon, Hind va Eron ilmlarini o'zlashtirib, ularga yangicha mazmun baxsh etgan.

"Bir nechta sivilizatsiyalar o'zaro ta'siri" nazariyasi: Buxoro qadimdan Buyuk Ipak Yo'lida joylashganligi sababli, turli xalqlar, madaniyatlar va dinlar (zardushtiylik, buddizm, xristianlik va islom) o'zaro ta'sir qilgan o'choq bo'lgan. Bu nazariyaga ko'ra, ilm-ma'rifatning rivojlanishiga ana shu o'zaro boyitish jarayoni katta ta'sir ko'rsatgan.

"Ilm markazlarining ko'chishi" nazariyasi: Tarixda ilm-fan markazlarining bir mintaqadan boshqasiga ko'chishi kuzatilgan. Bu nazariya Buxoroning Bag'dod inqirozidan keyin ilm-fan va ma'rifatning asosiy o'chog'iga aylanishini, keyinchalik uning o'rnini boshqa shaharlar (masalan, Samarqand, Damashq, Qohira) egallaganini tahlil qiladi.

Buxoro bugungi kunda ham o'zining boy merosini asrab-avaylab, jahon madaniy merosining ajralmas qismi sifatida e'tirof etilmoqda (UNESCO ro'yxatiga kiritilgan). Shahar ilm-fan, madaniyat va turizm markazi sifatida o'z nufuzini saqlab qolgan va dunyoning turli burchaklaridan kelgan olimlar, tadqiqotchilar va sayyohlar uchun qiziqish uyg'otishda davom etmoqda. Bu yerda muntazam ravishda ilmiy anjumanlar, madaniy tadbirlar va san'at festivallari o'tkazilmoqda. Buxoroning ilm-fan olamidagi o'rnini belgilovchi asosiy omillar quyidagilardan iborat (2-rasmga qarang.

2-rasm. Buxoroning ilm-fan olamidagi o'rnini belgilovchi asosiy omillar

Buxoro jahon ilm-fani va madaniyatiga bebaho hissa qo'shgan ko'plab buyuk allomalarni yetishtirib chiqargan. Jumladan,

Imom al-Buxoriy: Hadis ilmining sultoni, "Sahihi Buxoriy" to'plamining muallifi. Uning hadislar Islom olamida eng ishonchli manbalardan biri hisoblanadi.

Abu Ali ibn Sino (Avitsenna): O'rta asrlarning eng buyuk faylasuflaridan biri, tabib, matematik, musiqashunos va shoir. Uning "Tib qonunlari" asari bir necha asrlar davomida Yevropa va Osiyo tibbiyot maktablarida asosiy qo'llanma bo'lib xizmat qilgan.

Abu Bakr Muhammad ibn Ja'far Narshaxiy: Tarixchi va geograf, "Buxoro tarixi" asarining muallifi. Uning asari Buxoroning o'rta asrlardagi hayoti va madaniyati haqida qimmatli ma'lumotlar beradi.

Abu Nasr Farobiy: Sharqning buyuk faylasufi, musiqashunos, matematik va astronom. U Aristotelning asarlariga sharhlar yozgan va falsafa, mantiq, etika va siyosat sohalarida muhim asarlar yaratgan.

Abdulxoliq G'ijduvoni: Tasavvufning yirik namoyandasi, "Xo'jagon" tariqatining asoschisi. Uning ta'limoti insonni ma'naviy kamolotga erishishga undagan.

Buxoro shahri Islom madaniyatining betakror yodgorliklariga boy. Shaharning me'morchilik obidalari, masjidlar, madrasalar, minoralar, maqbaralar va karvonsaroylar Islom san'atining yuksak namunalari hisoblanadi. Ulardan eng mashhurlari quyidagilardir:)

Poi Kalon majmuasi: Kalon minorasi, Kalon masjidi va Mir Arab madrasasidan iborat bo'lgan bu majmua Buxoroning ramzi hisoblanadi. Ismoil Somoniy maqbarasi: O'rta asrlar me'morchiligining durdonasi, Somoniylar davridan qolgan eng qadimgi binolardan biri. Chor Minor madrasasi: O'ziga xos me'moriy uslubga ega bo'lgan madrasa, to'rta minorasi bilan mashhur. Ulug'bek madrasasi: Mirzo Ulug'bek tomonidan qurilgan madrasa, o'rta asrlar ilm-fanining markazi bo'lgan. Labi Hovuz majmuasi: Hovuz atrofida joylashgan madrasalar, masjidlar va karvonsaroylardan iborat bo'lgan majmua, Buxoroning sayyohlik markazlaridan biri.

Bugungi kunda Buxoro nafaqat tarixiy merosni saqlab qolgan shahar, balki zamonaviy ilm-fan va madaniyat markazi hamdir. Buxoro davlat universiteti va boshqa oliy ta'lim muassasalarida ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda, yangi avlod olimlari va mutaxassisleri yetishib chiqmoqda. Buxoroning boy madaniy merosi sayyohlarni jalb qilmoqda va shaharning iqtisodiy rivojlanishiga xizmat qilmoqda. Buxoro Islom olamining madaniy poytaxti sifatida e'tirof etilgan va bu shaharning xalqaro nufuzini yanada oshirmoqda.

Xulosa qilib aytganda, Buxoro shunchaki shahar emas, balki asrlar davomida ilm-fan, ma'rifat va insoniyatning yuksak madaniyati beshigi bo'lib kelgan jonli tarixiy obida. Uning ilmiy va madaniy merosi nafaqat O'zbekiston, balki butun dunyo uchun bebaho qadriyat hisoblanadi. Shaharning boy tarixi, bebaho madaniy merosi, buyuk allomalari va zamonaviy yutuqlari Buxoroning Islom sivilizatsiyasiga qo'shgan ulkan hissasini yaqqol namoyon etadi. Buxoroning Islom olamidagi o'rnini saqlab qolish va

yanada mustahkamlash, shaharning ilmiy va madaniy salohiyatini rivojlantirish – bugungi kunning muhim vazifalaridan biridir

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston tarixi (uch jildlik). – T.: Fan, 2011.
2. Buxoro tarixi. – T.: Sharq, 1996.
3. Imom al-Buxoriy. Sahihi Buxoriy. – T.: Qalam, 2008.
4. Abu Ali ibn Sino. Tib qonunlari. – T.: Abu Ali ibn Sino nashriyoti, 1994.
5. Narshaxiy. Buxoro tarixi. – T.: O‘zbekiston, 1991.
6. Islom sivilizatsiyasi: manbalar, tarix, falsafa. – T.: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti, 2004.